

En stygg sak

Gammelt rettergangsmateriale gir ikke bare et tidsbilde om lov og rett. Vitneavhør avdekker mange sider av livet. I denne artikkelen vil jeg trekke frem en sak som gir litt innsikt i hva ungdom gjorde i fritiden på 1700-tallet, og at «bygdedyret» også fantes den gang. Lovboka inneholdt religiøse fundamentalistiske forseelser og straffer, mens tingsvitners tale i 1700-tallets pietistiske samfunn ble gjengitt ordrett med tabuord, uten noen form for blygsel. Derimot skulle løst folkesnakk ikke gi grunnlag til å dømme noen i siste instans.

Her i denne artikkelen tar jeg for meg en sak om seksuell omgang med dyr. Deler av vitnemålene har jeg hentet ordrett fra tingboka, mens andre deler har jeg omsatt til et mere forståelig språk.

Anklaget og dømt for sodomi på bygdetinget på Tynset

Bersvend Bersvendsøn Kottet ble stevnet til tings 4.12.1733 på Neby tingstue fordi han skal ha begått «synd mot naturen og bolet med en hoppe». I retten skulle han høre prov (bevis), og deretter få rettens dom og kjennelse. Om hans misgjerning ble bevist, ville han lide på livet etter loven.

Bersvend var pågrepet og satt under varetekt hos lensmannen på Tynset. Han ble under vakt bragt inn i tingstuen. Dernest forklarte han at han var i sitt 23 års alder og var født på husmannsplassen Kottet under Tøndset prestegård. Der vokste han opp. Han hadde tjent atskillige steder i Tøndset hovedsogn, samt vært hos sin bror, som etter farens død bodde på husmannsplassen. Av broren skulle han lære skredderhåndverket. Dog tjente han dette år hos Ole Eriksøn Udgård, hvor han natt til mandag for fjorten dager siden ble pågrepet, og stevnet til dette ting som den der «skulle ha begått synd mot naturen og hatt omgjengelse» med en hoppe. Hva ellers, såsom hans tilagte beskyldning angår, da benekter han den «ganske og aldeles, og sier seg i kjensgjerningen, og i naturlig omgjengelse med hester fri, ren og uskyl-dig». Han sier at saken i sig selv er uriktig og uten all sannhet, og at han ikke har hørt slikt før han ble pågrepet. Da erfarte han at dette snakk skal være utstrødd om ham av noen personer som skal være vitner i saken, og som ikke har annen grunn å bygge på, enn at de sist sommer for ett år siden skulle ha sett ham sammen med noen hester i fegaten tett ved husene til Tøndset pres-

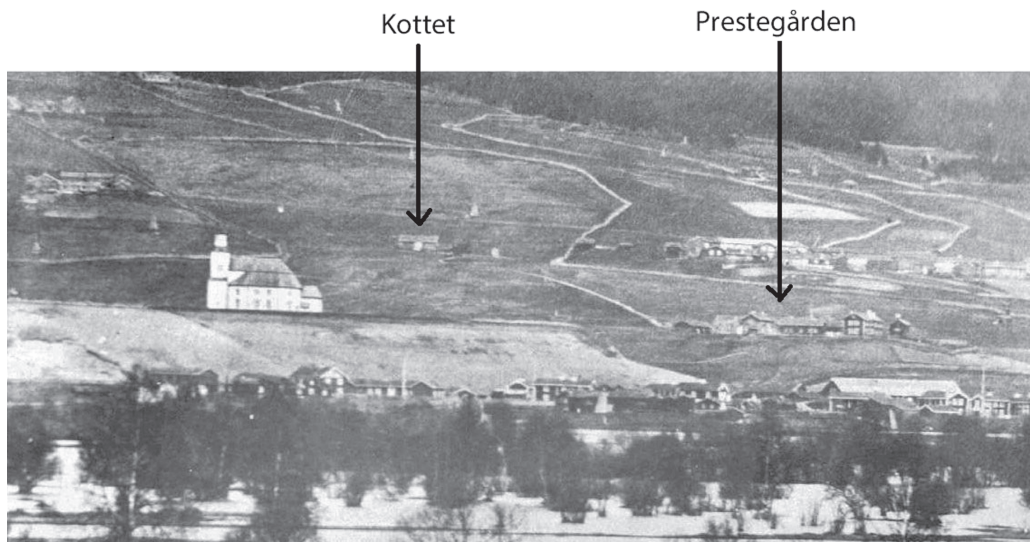

Foto av lia med Kottet og den gamle Prestegården tatt ca. 1900. Kottløa står fortsatt, og sto der mer enn 50 år etter.

tegård, der han en natt gikk fra et bryllup i Sandbakken, og hadde tanker om å ville gå opp i marken til Udgårds setervang for å besøke jentene som lå der i seteren. Da han kom til grinda inn til Prestegården og så prestens hester gå der, tenkte han at han ville ta en av dem for å ri til seteren. Han tok og fatt i hodet på en av dem, enten det var hoppe eller hingst vet han ikke, mindre erindrer hvilken farge eller pels den hadde. Han ville leie hesten i toppmannen ut på veien, men ettersom den ikke ville gå fra de andre hestene, slapp han den straks igjen. Da hestene gikk rolig, tok han fatt på flere av dem. Hvor mange husker han ikke, men de ville heller ikke gå fra de andre hestene. Derfor gikk han fra dem, og tok veien tilbake til bryllupsgården Sandbakken. Før han var hos hestene, hadde han vært et stykke lengere oppe i veien til seteren, på plassen Kottet, hvor han talte med sin mor og bror. Der var han en

liten stund sammen med Ole Olsøn Udby, som han hadde gått sammen med fra bryllupsgården til plassen Kottet. På veien hadde de vært inne hos Ole Eriksøn Neby. Fra plassen Kottet gikk Ole Olsøn Udby til sitt hjem, og Bersvend selv alene, en annen vei om Prestegården, og hadde i sinne ved avgang fra plassen Kottet, å gå til seteren som ligger nord for plassen. Dog gikk han, som sagt, til Prestegården som ligger sør for plassen. Hvorfor kunne han ikke gi noen slags årsak til kjenne før etter mange gjentatte spørsmål om det. Da, langt omsider, sier han at han gikk for å finne sig noen kammerater, enten i Prestegården eller annetsteds. Han gikk innenfor porten i Prestegården, men så ingen folk. Derfor gikk han ut i fegaten, hvor han fikk se hestene, og ville ta seg en hest å ri på, som før er forklart. Men ettersom han ikke fikk tak i noen hest, ei heller hadde noen kammerat med seg, betenkte han seg, og

gikk veien direkte til bryllupsgården Sandbakken, Der forble han til kirketid søndag morgen og fulgte de unge brudefolk til kirken, samt hjem igjen, og var i Sandbakken til søndag aften, da han gikk til sitt hjem hos broren i plassen Kottet igjen.

Deretter blev arrestanten vist en sortbroket hoppe, som tilhørte sognepresten, og spurt om det ikke var den han hadde vært i kontakt med. Til det svarte han at han ikke kan erindre enten det var den han tok og leide om natten eller en annen. Dog vet han at presten ikke har flere brokete hester enn denne.

stuen der avdøde Elisabeth With lå. På veien ved Tøndset prestegård og vannrenna, hang en vannsprøyte på gjerdet. Den tok de for å sprøyte vann på hverandre for moroskyld, og de gikk og snakket sammen. I det samme blev han var arrestanten, Bersvend Bersvendsøn, som kom gående alene på veien fra husmannsplassen Kottet ned til Prestegården, forbi vitnet og hans kammerater på et halvt børsemål nær. Vitnet tenkte at Bersvend enten skulle talt til dem, eller kommet til dem. Det gjorde han dog ikke, men gikk inn i Prestegården, gjennom den grind som står tvers over gaten, og til det fehus som står nordend-

Kartutsnitt fra kart over Hedemarken Amt 1829, som viser veisystemet omkring Nebybrua. Kjerka er angitt med en firkant med kryss, men den sto ikke der i 1733. Gamlekjerka stod ovafor Prestegården.

1. vitne, Matthies Pedersøn Udby, sa at sist sommer for ett år siden i begynnelsen av slåttonna og første lørdag etter at det var holdt bryllup på Sandbakken, om aftenen og hen ved midnatt ville han sammen med to andre karer fra Udby gå ned til Neby i våke-

for veien. Vitnet og hans kammerater snakket sammen og undret seg over hvor han ville hen, om han ville gå i våkestuen. De ville se nærmere etter, og gikk så innenfor jordets gjerde bak fehuset og ut på bakken for å se etter ham. De ble dog ikke var ham, skjønt

det var lyse sommernatten og de så hele veien ned ad bakken til grinda som går inn til Nebyjordet. Derfor undret de seg over hvor han ble av. For å se om han hadde kløvet over det søndre gategjerdet og gått syd om prestegårdens hus, bestemte de seg for å gå opp på fehus-taket. Så de gjorde, vitnet foran og de to andre guttene etter. Da vitnet så kom over røstet på fehuset og kunne se ned langsmed langveggen, så han at to av prestens hester stod der. Deriblant var den brokete hoppe som er her på ting-gården. Den stod med hodet ned ad bakken, og arrestanten, Bersvend Bersvendsøn, stod bak og la begge sine hender sammen over dens baklend. Han tok hoppas svans til side og «stod der med i virkelig arbeide at bruke naturlig omgjengelse», og hoppa stod stille løs på marken. Vitnet tystet på sine kammerater som også kom for til å se på. Dog trakk de seg lidt tilbake på taket, og snakket sammen om de skulle gå ned til ham. Deretter så de ned fra taket ennå en gang. Fortsatt stod Bersvend Bersvendsøn som før bak hoppa med hendene over lendet. Han la sitt hode ned på hendene og stod stille uten å arbeide noe med kroppen som før. Deretter trakk vitnet og hans følge seg tilbake ned fra taket der hvor de gikk opp, så gjennom grinda til det sted Bersvend stod med hoppa, i den hensikt å ta fatt i ham, men ved ankomsten var han alt borte, uten at de videre kunne se ham, skjønt de lette etter ham på begge sider av gategjerdene. Over dette arbeidet ble vitnet med de andre forferdet og bange, og visste som alle unge mennesker ikke hva de skulle gjøre. Omsider, noe før Bersvend Bersvendsøn ble pågrepet, snakket de sam-

men om å åpenbare det de hadde sett for presten, da vitnet syntes å ha en urolig samvittighet hverover, Så også skjedde, og derpå ble Bersvend Bersvendsøn pågrepet og anklaget som før er forklart.

2. vitne, Ole Sivversøn Udby, var nærværende som foregående vitne og forklarte seg likt.

3. vitne, Peder Olsøn Udby, vitnet også liksom 1. vitne.

Arrestanten benektet hva disse tre vitnene enstemmig har uttalt mot ham, at om de etter deres beretning skulle sett ham gjøre noe slikt, skulle de da på fersk fot straks grepet ham og forfulgt saken, og ikke nå etter så lang tids forløp ta opp saken. Han forklarte at den tid han var hos prestens hester stod han ikke bak noen av dem, men tok dem alene i mantoppen og forsøkte å lede dem ut på veien, som før sagt.

4. vitne, Ole Olsøn Udby, forklarte at sist sommer for ett år siden, i begynnelsen av slåttonna var vitnet i bryllupet på Sandbakken som begynte en arbeidsdag i uken. Lørdags aften, noe ut på kvelden gikk vitnet derfra sammen med sin hustru samt arrestanten, Bersvend Bersvendsøn, og hans mor, enken Kirsti Kotte. På veien da de var kommen over Nebybrua, skiltes de ad. Kvinnene gikk veien frem til deres hjem, mens vitnet og Bersvend Bersvendsøn gikk inn til Ole Eriksøn Neby, der de var en liten stund og fulgtes sammen derfra over Nebyjordet, igjennom grinda til Prestegårdsgata. Videre sier han i retten, at de skiltes der i gårdsveien. Vitnet gikk til sitt hjem, og Bersvend Bersvendsøn gjennom de andre grunder forbi Prestegården, som hans vei falt, til hans hjemlass Kottet. Da

kan vitnet ei si om han fornam noe til prestens hester i fegaten, ei heller vet noe om hva videre kunne passere i den sak om natten, men sa at de skiltes ad noe ut på aftenen.

Dommen

Dermed er det da godtgjort at Bersvend Bersvendsøn har hatt «fællag og be- blandelse med skyedet (hoppa), hvor- for hand efter» 2. Mosebog, 22. kapittel, 19. vers og 3. Mosebog, 20 kapittel, 15 vers, «har fortjent at dødes, og følgelig lovens» 6. bok, 13. kapittel, 15. artikkel, «afsigte at hand ved baahl og brand fra lifved til døden bøer henbringes, samt det brugte skyed tillige at dræbes. Hvil- ked saaledes efter forordningens aller- naadigste byedende indstilles til oberrettens paaskjøn forinden execu- tion herover føres.»

Overrettens dom

Overretten fikk det avgjørende ord i en så alvorlig sak, og det reddet Bersvend Bersvendsens og hoppas liv. På tinget 30.11.1735 begjærer fogden Juel tings- vitner om Bersvend Bersvendsøn, Kot- tet, som var beskyldt for «omgjengelse imod naturen, har siddet arrestered»

fra 14.11.1733 til 12.3.1735, og at «hand af oberhoffretten er frikjendt». Dertil svarer lovretten og almuen, at Bersvend Bersvendsøn Kotted, for beskyldning om «omgjengelse mod naturen blev paagreben og arrestered, den høst for to aar siden, noe før høstsagestinget, og forblev under arrest til neste vinter. Ud på våren kom han hjem fra Oberretten og var blitt frikjent».

Hvilke personene er nevnt i saken

Arrestanten Bersvend Bersvendsøn, f. 1711, var yngste sønn av husmann på Prestkottet (Tynset 73-9) under Tynset prestegård, Bersvend Jonsøn, og hans kone Kirsti.

Fogden i Solør og Østerdalen: Chris- tian Juell, f.1677, d. 1744).

Bygdelensmannen: Morten Simen- søn Usten Udby (Tynset 91-16), f. 1682, d. 1740.

Lagrettemennene: Lars Toresøn Nesteby nedre, Oppistu'u (Alvdal 11- 14), f.1671, d. ca.1736, Jon Olsøn Eggen, Flaten, (Alvdal 18-4 og 5), f. 1691, d.1767, Ole Torgeirsøn Brand- vold nedre, Utistu'u (Alvdal 4-27), f. 1691, d.1762, Arne Eriksøn Storsteigen, Steien øvre, Ola (Alvdal 7-40), f.1693, d.1767, Tore Larsøn Storsteigen, Borsa

Moselovene

2. Mosebok, 22. kap., 19. vers: Enhver som blander sig med fe, skal visselig late livet.

3. Mosebok, 20. kap., 15. vers: En mann som har omgang med et dyr, skal late livet, og dyret skal I drepe.

Christian Vs Norske Lov

Omgængelse, som er imod Naturen, straffis med Baal og Brand.

(Alvdal 7-66), f.1693, d.1767, Tollef Nilssøn Storsteigen, Steien søndre, Norsa (Alvdal 7-59), f.1693, d.1781, Erik Olsøn Storsteigen, Steien nordre, Nordistu'u (Alvdal 7-54), f.1692, d.1768, og Tollef Olsøn Brandvold, Brandvoldsfløtten, Søsen (Alvdal 4-30), f.1703, d.1762.

Presten: Even Stensøn Meldal sogneprest i Tønset 1705-1735.

Hun som lå i våkestuen: Elisabeth With, f. 1688, d. 1732, ugift. eier av Neby østre (Tynset 75-1) og gjestgiver med rett til å selge øl og brennevin.

Vitnene: Mattias Pedersøn Udby, Fløtten (Tynset 91-1), f. 1718, Ola Sjurson Udby, Lillestu (Tynset 91-26), f. 1711, Peder Olsøn Udby, Norsten (91-45) f. 1713. Alle var under myndighetsalderen, som var 25 år. Ole Olsøn Udby kan være fra Norsten (91-45), Sørsten øvre (91-10) eller Nørsten (91-25), alle gifte menn i 1733.

Andre nevnt: Ole Eriksøn Neby, Gammelstu (Tynset 75-8A), f. 1680, d. 1741, Bersvend Bersvendsøn Prestkottet (Tynset 72-8), f. 1700, skomaker, arrestantens eldre bror.

Og «bygdedyret» var ikke dødt

På tinget 18.2.1739, stevnet Bersvend Bersvendsøn Kottet (da kalt Kotvangen) Lars Jonsøn Riiseplass ved Tolgen for ærekrenking «angaende at hand siste juuledags aften paa Tolgen gaard haver feilagtig beskyldt citanten (Bersvend) for ubegrunne gjerninger, og bedrift imod naturen med vidre».

Ole Nielsen Eide, vitnet at første juuledags aften da det var blitt skomt, var han på Tolgensgård, hvor der da var til stede to færdesmenn fra Hedemarken,

som der hadde sitt logemente, hvorav en var i «nogen disput» med Lars Jonsøn Riise. Derom talte citanten, Bersvend Kottet, til ham, og bad ham la fremmede reisende folk være i ro. Så gikk Lars Riise frem til Bersvend Kottet ute på gårdsplassen, spørrende hvem han var, og at han ikke kjente sagen, strøk ham ved kinnnet med hånden, og skjøv ham litt tilbake med hånden for brystet. Da Bersvend Kottet skjøv imot så Lars Joensøn Riise, som var noe beskjent, ble han sittende på marken. Han sto opp igjen, gikk atter til Bersvend Kottet, strøg ham igjen ved kinnnet og spurte om det er deg din stakkel. Så skjøv Bersvend Kottet ham atter fra seg så han igjen ble sittende på marken, hvilket således skjedde fem ganger. Og da Lars Riise sto opp femte gang og så mot Bersvend Kottet, sa han det var femte gang, og at han var «mærrpuler». Dermed røk de i håret på hverandre, og så ned på marken, hvor de av nærværende folk ble atskilt. Ved oppkomsten igjen spurte Bersvend Kottet om han var noen «mærrpuler». Dertil svarte Lars Riise, ja han skulle være det. Videre spurte Bersvend Kottet den andre, om han hadde sett ham pule mange mærrer. Dertil sa Lars Riise, ja han er en gammel regnemester, men han kan dog ikke telle så mange ganger som det har blitt. Dernest gikk Lars Joensen Riise ut av gården, og til Bergplassgaten. Om Bersvend Kottet fulgte etter, så skulle han få mer. Så gikk han så sin vei.

Helge Pedersøn Tolgensgård og Ole Jensøn Tolgensgård forklarte det samme. Hvoretter citanten, Bersvend Bersvendsøn Kottet, sa at han kan godgjøre denne siktelsen med mange flere vitner, som var nærværende.

På tinget 28.7.1739 kom saken opp igjen. Lars Joensøn Riiseplassen møter og «anholder om forening udi dette reiste søgsmaal», De ord som av ham kan være talt er falt i overilelse under stor drukkenskap, der han nå lydelig innen retten igjenkaller, og «ber tillige citanten om forladelse under saadan forbindelse at om citanten nogensinde herefter skulle befahre hand vidre med slig snack eller tahle» skulle saken forfølges til doms efter loven, «lovende tillige inden en måned fra dato at underlegge citanten for de paa sagens anvendte bekostende paa femb rd». Bersvend var fornøyd.

Bersvend var tydeligvis en psykisk sterk kar som ikke fant seg i urett.

Om forfatteren

Odd Tjade, f. 1945. Cand. real (fagene biologi, kjemi, matematikk, statistikk og IKT). Skoleleder i mange år med særlig interessefelt IKT i skolen. Mye av fritiden har vært viet interessen for historie og slektsforskning, og med røtter fra Nord-Østerdal, har særlig bygdene der ligget hans hjerte nærmest. Flere tidligere artikler i årboka.

Kilder:

- Tingbok for Solør og Østerdalen nr. 54, 20.12.1721 - 21.9.1724. (Elisabeth Whitt)
- Tingbok for Solør og Østerdalen nr. 55, 26.9.1724 - 01.10.1727. (Elisabeth Whitt)
- Tingbok for Solør og Østerdalen nr. 56, 10.11.1727 - 13.3.1730. (Elisabeth Whitt)
- Tingbok for Solør og Østerdalen nr. 58, 12.11.1732 - 13.4.1735. (Elisabeth Whitt)
- Tingbok for Solør og Østerdalen nr. 59, 25.4.1735 - 17.6.1737. (Sodomi)
- Tingbok for Solør og Østerdalen nr. 60, 5.7.1737 - 9.10.1739. (Sodomi)
- Bygdebok for Tynset. (Gårdstilhørighet)
- Bygdebok for Alvdal. (Gårdstilhørighet)